

А.Л. Зелінський
ДО ДИСКУСІЇ
СТОСОВНО БЕРЕНІКИ ПОСИДІППА
(P. MIL. VOGL. 309 AB 78–82)¹

ОДНИМ з найбільш дискусійних питань, пов'язаних з нещодавно відкритою збіркою творів елліністичного поета Посидіппа [Bastianini, Gallazzi 1993, 28–39], на мою думку, стала проблема ідентифікації Береніки з нижченаведених епіграм цього автора, розміщених під номерами 78–82². У цих творах, котрі за їхнім характером можна віднести до так званих епінікій [пор. Cameron 1990, 301; Kosmetatou 2004, 236], автор оспівує перемоги Береніки, представниці єгипетського царського дому Птолемеїв, у колісничних перегонях під час Олімпійських [AB 78], Немейських [AB 79–81] та Істмійських [AB 82] ігор. Але на підставі змісту цих епіграм неможливо однозначно встановити, спортивні успіхи якої саме Береніки з александрійської династії оспівував Посидіпп.

AB 78³

εἰπότε, πάντες ἄοδοι, ἔμην ἱελλέος, εἴη τις ἀρέσκει
 γυμνὰ λέγειν, ὅτι μοι ζῆξι πολυαἰγόνος
 ἄριστον μὲν γὰρ μοι προτάτατα Πτολεμαῖος ἔθηκε
 Πισαίων ἑλάσας ἵππων ἐπὶ σταδίων,
 καὶ μήτηρ Βασιλικὴ ἡμῶ πατρός· ἀριστὰ δ' αὖτε μοι
 νίκη εἴλε πατὴρ ἐν βασιλείῃ βασιλῆος
 πατρός ἔχων ἄνομα ζευγίας δ' ἐξήρατο πάσας
 Ἀδωνίδης εἰς τρεῖς ἑως ἐξ Ἀθηνῶν
 πατρός οὐκ ἔλαρα γένος ἱερῶν [... γυμνασίων
 καὶ κληθεὶς θεῶν] παρθένος [βασιλῆος
 ταίφης] μὲν εὐχὴν ἔπειθεν Ὀλυμπίῃ μὲν ἑμὸς αἶψον
 ἔρριπαι καὶ παῖδων παῖδας ἀεθλοφόροις
 ταῖσιν ποῦ δὲ ταῖσιν αἰδέετο τὸν Βασιλικῆος
 — ἡ βασιλικῆος, ὡς Μακεδονίῃ, σταδίων

Скажіть, усі співці моєї слави, якщо так можливо

Сказати, що слава моя давнього походження.

Бо ж колісницею мій предок Птолемей переміг

Після бігу коней на писійському стадіоні.

І Береніка, мати мого батька, колісницею так само.

Перемогу мав батько, від царя цар,

Батьку подібний іменем. І здобула під час одних змагань від усіх

Трьох перемог як від однієї нагороду Арсиноя.

Мною вшановується тепер священний рід батька.

Жінок божественних незайманою базилісою

Були вшановані ті дива, бачені Олімпією від одного дому.

І колісницями дитини дітей приноситься нагорода.

Оспівайте ж здобутий кінною четвіркою Береніки

Царюючої вінок, о македоняни!

AB 79

παρθένος ἢ βασίλισσα ἐν ἀντιγῆ, γαί, Βασιλικὴ
 πάντας ἅμα ζευκτοῖς ἀθλοφόροι σταδίων,
 Ζεῦ παρὰ τοὶ Νεμῆες τάχα δ' ἀπελιόρπασαν ἵππων
 δίφρος ἐπὶ [κάμφοι] τὸν πολὺν ἡμίονον,
 Βαλκίος δ' εἰκόλι ἴπποι ἀπὸ μητρὸς ἄαντες
 πρώτοι ἐς Ἀργολικούς ἦλθον ἀγῶνοθέτας.

Діва базиліса з колісницею, так-так, сама Береніка,

Нагороджена на змаганнях усіма зевсовими вінками,

На твоїх, Зевсе Немейський, завдяки швидкості своїх коней,

Кожен раз залишаючи позаду багатьох візниць.

Її коні, що бігли в упряжці, як божественні метеори,

Поверталися, перш ніж арголідські судді визначали переможця.

AB 80

	± 31	φύλλοις
[± 19]. [σιτεφανίολι]
[± 19]ρχον, ὡς Νέμει Ζεῦ
— [± 16]τουτ' ἐπὶ παιδί μόνη.

...

...вінка

...о Зевсе немейський

...для однієї цієї дівчинки.

AB 81

[±16	Δ[ωρικὰ φύλλα σελεύων
.]	±18]ε μίαν κεφαλὴν
[±27	[.]ων
— π[±20	ἄρμ]φτι δις τελέσει.

...листя дорійського вінка
 ...одна голова
 ...
 ...двічі у переможній колісниці.

AB 82

ε.Π	-16	ἔπ[τὸν Βερενίκης
1.14	-15	1. ἔπ[ροϋ τῆς σταδίου.
τῆν δὲ Πτολεμαίειαν Μακέδων πύλας Ἀσπιδοδρομῆσιν παῖδα τὸ Παύριον σελεύων ἄρμασ' ἔδωκε εὐθὺς πατρὶ Πτολεμαίειαι ἑκείνου γὰρ τὸ ἱερὸν — τασσάκε ἀπὸ τῶν δούλων μόνῃ βασιλίσσῃ.		

...Береніки
 ...коня на стадіоні.
 Неодноразово увінчаної македонянки
 поблизу Акрокоринфа,
 Дочки, що була в захваті від священної
 води Пейрени
 З батьком Птолемеєм. Бо була прого-
 лошувана на Істмі
 Перемога однієї базиліси знаменитого
 дому⁴.

Ім'я Береніки можна легко прочитати лише у епіграмах №№ 78–79, котрі добре збереглися [AB 78, 13; AB 79, 1], та № 82, яка знаходиться у порівняно непоганому стані [AB 82, 1]. Проте принцип розміщення творів у збірці дає багато підстав для припущення, згідно з яким у дуже фрагментарних епіграмах №№ 80–81 йдеться про ту ж саму особу, що й у творах №№ 78–79 і 82 [Fantuzzi 2004, 212–224].

Береніка з епіграм №№ 78–82 йменується “basilissa” [AB 78, 10, 14; AB 79, 1; AB 82, 6] – титул, який могли носити не лише птолемеївські цариці, а й інші представниці династії. Серед них можна назвати сестру Птолемея II Філотеру та дочку Птолемея III Береніку [OGIS, 35, 56].

Головний персонаж епіграм №№ 78–82 під час своїх перемог виступає як “pais” [AB 80, 4; AB 82, 4] – слово, яке означало не лише дитину віком від семи до чотирнадцяти років (Bennett 2005, 93), а й сина

чи дочку незалежно від їхнього віку [Liddell, Scott 1968], – або “parthenos” [AB 78, 10; AB 79, 1] – незаміжня дівчина, діва.

Окрім самої Береніки, у вищезазначених творах Посидіппа згадується її предок Птолемеї [AB 78, 3] (безперечно – Птолемеї I Сотер), її батько, також на ім'я Птолемеї [AB 78, 6–7; AB 82, 5] (безумовно – Птолемеї II Філадельф), її тезка і бабуся Береніка [AB 78, 5] (цариця Береніка I, друга дружина Птолемея I) та представниця династії Арсиноя (AB 78, 7) (скоріше за все, друга дружина Птолемея II – Арсиноя II Філадельфа) [Bennett 2005, 92–93].

Як було вже зазначено на початку цієї статті, інформації, котру ми можемо отримати з епіграм, недостатньо для того, щоб визначити, про яку Береніку, пов'язану з династією Птолемеїв, йдеться у вищезгаданих творах Посидіппа.

Оскільки період перебування поета при Александрійському дворі припадає на вісімдесяти – сорокові роки III століття до Р.Х. [Gutzwiller 2004, 91]⁵, існує дві представниці єгипетського царського дому, котрі можуть виступати адресатами, а отже, й дійовими особами цих епінікії. Йдеться про дочку киренського династа Магаса – майбутню дружину Птолемея III Євергета і про дочку Птолемея II Філадельфа – так звану Береніку Сирійську – майбутню другу дружину Антіоха II Теоса з династії Селевкідів [Austin, Bastianini 2002, 102; Fantuzzi 2004, 212 not. 5; Stephens 2004, not. 38; Bennett 2005, 93 not. 14].

G. Bastianini та C. Galazzi – редактори першої публікації Міланського папірусу – прийшли до висновку, що Беренікою AB 78–82 була майбутня дружина Птолемея Євергета. Подібної думки С. Austin і G. Bastianini дотримувалися й під час підготовки так званої молодшої редакції збірки творів Посидіппа [Austin, Bastianini 2002, 102; Fantuzzi 2004, 212 not. 5; Stephens 2004, not. 38; Bennett 2005, 93 not. 14]. На жаль, у коментарях до збірки вони не дали розгорнутої аргументації з цього приводу, хоча й віднесли олімпійську перемогу Береніки до ігор 248 року [Austin, Bastianini 2002, 102]. Ch. Bennett під час огляду історіографії цієї проблеми у своїй статті “Arsinoe and Berenice at the Olympics” серед можливих доказів, що могли бути приведені на користь першої гіпотези, назвав перемоги

Береніки Киренської у Немейських іграх, оспівані Каллімахом, і її участь в Олімпійських іграх, згадану Гигіном [Hyginus 1992, II, 24; Parsons 1977, 1–50; Bennett 2005, 92; пор. Fantuzzi 2004, 212 not. 5].

Більш аргументованою і виваженою, на перший погляд, видається гіпотеза, яку запропонувала D. Tompston, а пізніше підтримали L. Criscuolo, S. Stephens, Ch. Bennett та ін. На їхню думку, Беренікою АВ 78–82 слід вважати вищезгадану дочку Філадельфа [Austin, Bastianini 2002, 102; Fantuzzi 2004, 212 not. 5; Stephens 2004, not. 38; Bennett 2005, 93 not. 14]. Наріжним каменем їхньої аргументації є той факт, що Береніка здобула низку перемог на Немейських та Істмійських іграх, будучи ще дитиною [АВ 80, 4; АВ 82, 4], тоді як на Олімпійських та Немейських іграх вона перемогла, вже будучи дівчиною [АВ 78, 10; АВ 79, 1]. Якщо ж дотримуватися так званої низької хронології смерті фізичного батька Береніки Киренської – Магаса (250/249 рік), прихильниками якої є більшість сучасних дослідників історії еллінізму [пор. Bennett 2003, 69], киренській цариці просто б не вистачило часу здобути усі вищезгадані перемоги до її заміжжя з Птолемеєм III (246 рік) [Bennett 2005, 93]⁶. У випадку ж з рідною дочкою Філадельфа, котра народилася не пізніше 275/274 року, а заміж за Антіоха вийшла у 252 році, подібна ситуація була б цілком можливою [P.C.Z. 59.251; Bennett 2005, 94–96]. Для підкріплення своєї точки зору прихильники цієї теорії вказують, що батька Береніки, з епіграм Посидіппа, звуть не Магас, а Птолемеї [АВ 78, 7; АВ 82, 5], а титул “basilissa”, як зазначалося вище, окрім цариць, носили й некороновані представниці дому Птолемеїв [Bennett, 2005, 93], серед яких, до речі, була й Береніка Сирійська [P.C.Z. 59.251].

В результаті аналізу даних, які містяться у АВ 78–82, і його співставлення з низкою відомих нам історичних реалій 70–40-х років III століття я прийшов до висновку, що більш ймовірним слід вважати перше припущення. У зазначених творах Посидіппа, скоріш за все, йдеться про Береніку Киренську, котра стала царицею цієї області після смерті свого батька Магаса [Carovilla 1963, 143; Herklotz 2002].

Почнемо з хронології. У 250/249 році, згідно з низькою хронологією, помер

Магас. Після його смерті протягом дуже короткого часу царем країни був єдинокровний брат македонського царя Антигона Гоната Деметрій Прекрасний [Justinus 1911, XXVI, 3; Plutarchus 1875, 53; Diogenus 1922, IV, 41; Eusebius 1966, I, 237; Hoelbl 2001, 45–46; Bennett 2003, 69–70]. За нетривалий період свого правління він встиг одружитися або принаймні заручитися з неповнолітньою Беренікою, підкорити навколишні кочові племена і, нарешті, зрадити своїй малолітній дружині (нареченій) з її ж власною матір’ю, за що й був убитий за наказом дочки Магаса [Justinus 1911, XXVI, 3; Eusebius 1866, I, 237; Hoelbl 2001, 45–46; Herklotz 2002; Bennett 2003, 69]. Таким чином, якщо припустити, що Магас помер у середині або й у першій половині 250 року, то у період між його смертю і липнем 249 року (час проведення чергових Немейських ігор) [пор. Eginton 1977, 497] цілком могли відбутися такі події: приїзд Деметрія⁷, підкорення ним лівійських племен, його смерть і гіпотетичне в дочеріння Береніки Птолемеєм Філадельфом – найближчим родичем по чоловічій лінії [Pausanias 1973, I, VI, 6–8]⁸. За цих умов Береніка могла взяти участь у Немейських іграх 249 року як дитина [АВ 80, 4; Justinus 1911, XXVI, 3; Catullus 1975, 66, 26], а в Олімпійських і Немейських агонах (відповідно – 248 і 247 років) – будучи вже дорослою дівчиною [АВ 78, 10; АВ 79, 1]. Залишаються Істмійські ігри, котрі, у нашому випадку, могли припадати лише на 248 рік⁹, але в істмійській епінікії, на відміну від Олімпійської, Посидіпп називає Береніку “pais” [АВ 82, 4]. Та, як було вже зазначено вище, це слово означає не лише дитину, а й сина або дочку, незалежно від їхнього віку [Liddell, Scott 1968]. У контексті ж АВ 82, у якій говориться про особисте перебування Береніки з її батьком Птолемеєм на Істмійських іграх [Bennett 2005, 93]¹⁰, слово “pais”, на мою думку, слід перекладати не як “дитина”, а саме як “дочка”¹¹. Отже, визначення Береніки як “pais” на Істмійських іграх 248 року не суперечить тому, що в епіграмі, присвяченій її участі у Олімпійських іграх того ж року її названо “parthenios basilis”.

З терміном “basilissa” також не все так просто, як здавалось би на перший погляд.

У АВ 78 Посидіпп не лише називає Береніку басилісою, а й застосовує по відношенню до неї дієприкметник “*basileuouosa*” – царююча [АВ 78, 14], що, на мій погляд, вже ніяк не може стосуватися до некоронованої особи.

Крім того, виходячи з контексту АВ 78, фізична дочка Філадельфа, будучи центральною дійовою особою цієї епіграми, навіть не мала б права на титул “басиліса”. Як слушно зазначив Ch. Bennett, головною умовою повернення законного статусу дітям Птолемея II і його першої дружини Арсиної I [пор. Kosmetatou 2004, 232 *not.* 24], звинуваченої у підготовці дворцевого перевороту, було їхнє, хоча б символічне, всиновлення Арсиною II [Bennett 2005, 94-95]. Справді, низка документів засвідчує акт подібного всиновлення Птолемея Евергета [див. нп. OGIS, 54; Bennett 2005, 95]. Аналогічну процедуру, безперечно, було здійснено й стосовно Береніки Сирійської, котра інакше б не могла ні йменуватися басилісою до свого заміжжя [пор. P.C.Z. 59.251], ні одружитися з володарем однієї з наймогутніших держав елліністичного світу. Береніка ж з АВ 78, яка носить титул басиліси [АВ 78, 10], перераховуючи власних предків-олімпіоніків, називає своїм батьком Птолемея II, не вказуючи при цьому ступінь спорідненості з Арсиною [АВ 78, 6-8]. Ця обставина дає право припустити, що басилісою, чийм батьком вважається Філадельф, але чиєю матір'ю не названо Арсиною, була фізична дочка киренського царя Магаса. Філадельфу, щоб приєднати до своєї держави володіння єдинокровного брата [Pausanias 1973, I, *Vi*, 6-8; OGIS, 54], достатньо було на правах найближчого родича в дочерити Береніку, не посилаючись на авторитет покійної дружини-сестри¹².

Певною мірою доказом на користь Береніки Киренської може служити перший рядок АВ 79, який перекладається таким чином:

“Діва басиліса з колісницею дійсно (так, насправді, воістину) Береніка...”

На мій погляд, подібним незвичним зворотом автор прагнув передати надзвичайне пошвавлення, що могло виникнути

на трибунах Немейських ігор 247 року, коли суддями було оголошено ім'я Береніки. Подібний інтерес до цієї учасниці агонів міг бути викликаний незгасаючим подивом, а може, й захопленням еллінів, пов'язаним з тією недитячою твердістю і мужністю, яку виявила Береніка в історії з Деметрієм Прекрасним 2 роки тому [Justinus 1911, XXVI, 3; Catullus 1975, 66, 25-26].

Мій останній аргумент з приводу ідентифікації Береніки АВ 78-82 тісно пов'язаний з процесом інкорпорації Кирени до складу птолемеївської імперії. Йдеться про наполегливе підкреслення автором епіграм природного незаміжного статусу переможниці на панеллінських агонах. На мою думку, саме з цією метою Береніка йменується спочатку “*païs*”, а потім – “*parthenos*” і навіть “*parthenios*” (незаймана). У випадку Береніки Сирійської подібна наполегливість виглядала б дивно і навіть дещо двозначно. По відношенню ж до її киренської тезки все видається цілком логічним. У цьому випадку Посидіпп навіть не був би поодиноким. Згадаймо хоча б, як у поемі “Коса Береніки” Каллімах акцентує увагу читачів на незайманості дівчини до її шлюбу з Евергетом [Catullus 1975; 66, 8-14]¹³. Гадаю, що цим прийомом Посидіпп, а зрештою, і Каллімах прагнули показати своїм читачам, що шлюб Береніки Киренської з Деметрієм Прекрасним ні в якому разі не слід вважати дійсним. Це ж, у свою чергу, мало служити додатковим аргументом у випадку будь-яких претензій на дочку Магаса і її посаг – Кирену – з боку Деметрієвих родичів, зокрема – Антигона Гоната.

Отже, Береніка Киренська є більш вірогідною кандидатурою на роль центральної дійової особи АВ 78-82. Її активна участь в усіх можливих панеллінських агонах 249-247 років мала зайвий раз продемонструвати елліністичному світу факт в дочеріння киренської цариці Птолемеєм II. Кінцевим же результатом цієї масштабної спортивно-політичної акції, складовою якої були й відповідні епіграми Посидіппа, стала інкорпорація Киренаїки до складу держави Птолемеїв [OGIS, 54; Зелінський 2005, 24].

¹ Планами стосовно цього дослідження я поділився на сторінках публікації “Епіграми Посидіппа у контексті птолемейської пропаганди” [Зелінський 2005, 27 прим. 7]. Здійснити їх мені значною мірою вдалося завдяки матеріалам, люб’язно надісланим Крісом Беннеттом (Сан-Дієго).

² У цьому дослідженні я використовую нумерацію епіграм, прийняту у так званій молодшій редакції Міланського папірусу [Austin, Bastianini 2002, надалі – АВ].

³ Оригінальні тексти епіграм запозичено з матеріалів електронного проекту Posidippus B. Acosta-hughes і E. Kosmetatou. – <http://www.chs.harvard.edu/publications.sec/classics.ssp/issue_i_posidippus.pg>.

⁴ Щиро дякую моїй дружині Марії за допомогу під час перекладу епіграм.

⁵ Оскільки всі події, згадані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускатиметься.

⁶ Якщо оперувати так званою високою хронологією смерті Магаса Киренського (259/258 рік) [Bennett 2003, 69], усі перемоги Береніки розмістити в часі набагато простіше, але я постараюся довести, що й у випадку застосування низької хронології цариця Кирени до моменту свого шлюбу з Птолемеєм Евергетом змогла б виставити колісниці на усіх вищезгаданих панеллінських агонах.

⁷ Цілком можливо, що Апама вела переговори з Гонатом ще за спиною вмираючого чоловіка.

⁸ Згадаймо АВ 78, 7 і АВ 82, 5.

⁹ Стосовно періодичності Олімпійських, Піфійських і Немейських ігор пор. Нп. [Errington 1977, 497; Жигунин 1980, 106; Bennett 2005, 95].

¹⁰ На мій погляд, причиною особистих відвідин Птолемеєм Філадельфом Істмійських ігор було не супроводження буцімто неповнолітньої Береніки [Bennett 2005, 93], а надання політичної підтримки македонському наміснику Коринфа Александру, племіннику Антігона Гоната, котрий якраз у період між 251 і 249 роками повстав проти свого дядька [Gehrke 1990, 103].

¹¹ До речі, саме так переклала це слово E. Kosmetatou. – <http://www.chs.harvard.edu/publications.sec/classics.ssp/translations_en_-_hippika.pg>.

¹² Авторитет Арсиної Філадельфи знадобився царському подружжю Евергетів дещо пізніше, в результаті чого виникла псевдолегенда, викладена Каллімахом у поемі “Коса Береніки” [Catullus 1975, 66].

¹³ ...e Veroniceo vertice caesariem
fulgentem clare, quam multis illa dearum
levia protendens brachia pollicita est,
qua rex tempestate novo auctus hymenaeo
vastatum finis iuerat Assyrios,
dulcia nocturnae portans vestigia rixae,
quam de virgineis gesserat exuviis.

ЛІТЕРАТУРА

Жигунин В.Д. *Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н.э.* Казань, 1980.

Зелінський А.Л. Епіграми Посидіппа у контексті птолемейської пропаганди // *Східний світ*, 2005, № 4.

Austin C., Bastianini G. (ed.). *Posidippi Pellaei quae supersunt omnia.* Milano, 2002.

Bastianini G., Gallazzi C. Sorprese da un involucro di mummia: il poeta ritrovato // *Cariplo, Cassa di Risparmio delle Provincie Lombarde*, 1993, v. 121.

Bennett Ch. Arsinoe and Berenice at the Olympics // *ZPE*, 2005, № 154.

Bennett Ch. *Three Notes on Arsinoe I* // A Delta-Man in Yebu / ed. A. Eyma, Ch. Bennett. Parkland, 2003.

Capovilla G. Callimaco e Cirene storica e mitica // *Aegyptus*, 1963, v. 43.

Catullus C. Valerius. *Carmina* / Ed. W. Eisenhut. Muenchen, 1975.

Diogenes Laertius. *Diogeni Laertii Vita Philosophorum* / Rec. H. Long. Oxford, 1922.

Errington R. Diodorus Siculus and the Chronology of the Early Diadochoi, 320–311 B. C. // *Hermes*, 1977, bd. 105.

- Eusebius. Chronicorum. In 2 v.* / ed. A. Schoene. Berlin, 1866.
- Fantuzzi M.* The structure of the Hippika in P.Mil.Vogl. VIII 309 // **Labored in Papyrus Leaves**. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl. VIII 309). Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. Washington, DC: Center for Hellenic Studies / Harvard UP, 2004. – P. 212–224.
- Gehrke H.-J. Geschichte des Hellenismus.* Muenchen, 1990.
- Gutzwiller K. A new Hellenistic poetry book: P.Mil.Vogl. VIII 309 // **Labored in Papyrus Leaves**. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl. VIII 309). Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. Washington, DC: Center for Hellenic Studies / Harvard UP, 2004. – P. 84–93.
- Herklotz F. Berenike II. – Koenigin und Goettin // **IBAES**, № 2 (2002). <<http://www2.rz.hu-berlin.de/nilus/net-publications/ibaes2/Herklotz/lay.html>>.
- Hoelbl G. **A History of the Ptolemaic Empire**: Transl. from germ. London, New-York: Routledge, 2001.
- Hyginus. **Poetica Astronomica** / ed. G. Vire. Stuttgart: Teubner, 1992.
- Justinus M. Junianis. **Pompeius Trogus «Historiae Philippicae» Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae: Teubner, 1911.
- Kosmetatou E. Constructing legitimacy. The Ptolemaic «Familiengruppe» as a means for self-definition in Posidippus' Hippika // **Labored in Papyrus Leaves**. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl. VIII 309). Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. Washington, DC: Center for Hellenic Studies / Harvard UP, 2004.
- Liddell H., Scott R. E Greek-English lexicon. Oxford: university press, 1968. <<http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057>>.
- Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges inscriptionum graecorum**: In 2 v. / Ed. G. Dittenberger. – Lipsiae: S. Hizzel, 1903–1905. – OGIS.
- Parsons P. Callimachus: Victoria Berenices // **ZPE**, № 25, 1977.
- Pausanias. **Graeciae descriptio**: In 3 v. / Ed. M.H- Rocha-Pereira. Lipsiae: Teubner, 1973–1981. V. 1–3.
- Stephens S. 'For you, Arsinoe // **Labored in Papyrus Leaves**. Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl. VIII 309). Ed. B. Acosta-Hughes, E. Kosmetatou and M. Baumbach. – Washington, DC: Center for Hellenic Studies / Harvard UP, 2004.
- Plutarchus. Demetrius // Plutarchus. **Vitae Parallelae**: Demetrii et Antonii / Rec. C. Sintensis. – Lipsiae: Teubner, 1875.
- Zenon Papyri**: In 5 v. / Ed. C.C. Edgar; Catalogue général des antiquités égyptiens du Musée du Caire, Société Fohad I de Papyrologie> Le Caire: Musée du Caire, 1926–1937. P.C.Z.